

KATARZYNA SMĘDZIK

PRZEPŁYWY CZYNNIKÓW WYTWÓRCZYCH POMIĘDZY INDYWIDUALNYMI GOSPODARSTWAMI ROLNYMI W WIELKOPOLSCE (NA PRZYKŁADZIE GOSPODARSTW Z POWIATU GOSTYŃSKIEGO)¹

Streszczenie: W opracowaniu podjęto próbę oceny kierunków i natężenia przepływów czynników wytwórczych (ziemi, kapitału i pracy) pomiędzy gospodarstwami indywidualnymi z obszaru intensywnego rolnictwa w Wielkopolsce (powiat gostyński) według ich klas wielkości wyrażonych w ha, w ramach transakcji formalnych i nieformalnych. W wyniku przeprowadzonych analiz wykazano, że przepływy kapitału i pracy w największym stopniu towarzyszą gospodarstwom mniejszym, zaś ziemi największym obszarowo.

Słowa kluczowe: gospodarstwa indywidualne, czynniki wytwórcze, przepływy ziemi, kapitału, pracy, integracja w sektorze rolnym.

1. WSTĘP

Uczestnictwo w procesach integracji pionowej i poziomej stanowi jedną z nielicznych możliwości, przez które producent rolny może ograniczać wyciek wypracowanej nadwyżki ekonomicznej do pozarolniczego otoczenia. Jak zauważa B. Czyżewski transakcje o charakterze hierarchicznym² w sektorze rolnym stanowią w Polsce mechanizm retransferu dochodów komplementarny wobec interwencji

---

¹ Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki, na podstawie decyzji Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego Nr 3834/B/H03/2011/40 z dnia 04.02.2011.

² Przez hierarchiczne struktury kierowania, zgodnie z teorią kosztów transakcyjnych, rozumieć należy transakcje, które w przeciwieństwie do organizowanych przez rynek, mają postać hierarchii, a zatem występuje w nich podmiot, będący właścicielem specyficznych zasobów (rolnik) oraz partner (integrator), którym w przypadku sektora rolnego może być np. przetwórcza. Por. M. Ratajczak, *Współczesne teorie ekonomiczne*, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań 2012, s. 149–150. Transakcjami hierarchicznymi w sektorze rolnym są więc te, które odbywają się w ramach procesów integracji pionowej.

państwa³. Obok integracji pionowej zachodzą również procesy integracji poziomej, które dotyczą współpracy na jednym poziomie referencyjnym. Ich ideą jest optymalizacja zasobów i minimalizacja kosztów produkcji w gospodarstwach zintegrowanych. Realizują się one poprzez organizacje rolników takie jak grupy producenckie⁴. Dowiedziono, że w polskich warunkach istnieje niewielka część gospodarstw, która radzi sobie sama z problemem transferu i retransferu nadwyżki. Są to gospodarstwa o dużej sile ekonomicznej, które w istotny sposób są zintegrowane zarówno poziomo, jak i pionowo. Są one w stanie przetrwać, a nawet się rozwijać oraz być konkurencyjnymi na rynkach światowych⁵. Niewielka część tych gospodarstw w strukturze rolnictwa w Polsce świadczy o niewystarczającym natężeniu integracji, zarówno pionowej, jak i poziomej w sektorze rolnym. W literaturze wskazuje się na szereg czynników głównie o charakterze historycznym, powodujących niechęć rolników do wchodzenia w związki integracyjne. Jak wskazały E. Halicka i K. Rejman do najważniejszych należą: niechęć do kolektywnej działalności, brak dostatecznej wiedzy na temat unijnych regulacji, brak zaufania do partnerów, obawa przed dużymi kosztami organizacyjnymi, negatywne przykłady funkcjonujących już grup, niemożność znalezienia lidera grupy, podwójne opodatkowanie – podatkiem gruntowym od własnego gospodarstwa i podatkiem dochodowym jako grupa⁶. Analiza charakteru tych czynników pozwala sądzić, że generują one niechęć rolników głównie do współpracy formalnej, która realizuje się poprzez umowy kontraktacyjne, a także rejestrację grup producentów rolnych. Należy mieć jednak na uwadze, że współpraca w sektorze rolnym może przybierać także wymiar nieformalny. W szczególności będzie ona występować w tych transakcjach, w których mamy do czynienia z równorzędnością partnerów. W takich transakcjach żaden z podmiotów nie pełni roli dominującej, dyktując warunki transakcji dzięki wyposażeniu w środki przymusu i restrakcji (np. kary finansowe, w przypadku nie dostarczenia przez rolnika zakontraktowanej ilości surowca). Równorzędność partnerów transakcji znacznie częściej występuje we współpracy podejmowanej przez rolników niżeli w przypadku integracji pionowej, w której ogniowo dominujące stanowi najczęściej integrator organizujący przebieg transakcji. Można zatem przypuszczać, że porozumienia nieformalne częstsze będą w przypadku współpracy pomiędzy producentami rolnymi, substytuując transakcje formalne. W związku z tym w opracowaniu podjęto próbę określenia

³ B. Czyżewski, *Instytucje w tworzeniu struktur agrobiznesu*, [w:] A. Czyżewski (red.), *Uniwersalia polityki rolnej w gospodarce rynkowej ujęcie makro i mikroekonomiczne*, AE w Poznaniu, Poznań 2007, s. 57–98.

⁴ E. Halicka, K. Rejman, *Przedsiębiorczość rolników wobec integracji z Unią Europejską – tworzenie grup producentów rolnych*, [w:] K. Gutkowska, I. Ozimek (red.), *Rozwój przedsiębiorczości wiejskiej w perspektywie integracji z Unią Europejską*, SGGW, Warszawa 2001, s. 38.

⁵ A. Henisz-Matuszczak, *Dualny rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich*, [w:] A. Czyżewski (red.), *Uniwersalia polityki rolnej w gospodarce rynkowej ujęcie makro i mikroekonomiczne*, AE w Poznaniu, Poznań 2007, s. 99–120.

⁶ E. Halicka, K. Rejman, *Powiązania poziome jako narzędzie umacniania pozycji rynkowej producentów rolnych*, „Więś i Rolnictwo” 2006, nr 3 (132), s. 132–145.

natężenia współpracy formalnej i nieformalnej w zakresie przepływów czynników wytwórczych pomiędzy gospodarstwami indywidualnymi różnych klas wielkości obszarowych z rejonu intensywnego rolnictwa w Wielkopolsce. Starano się odpowiedzieć na pytanie, które z klas wielkości gospodarstw najczęściej uczestniczą we współpracy, zarówno formalnej, jak i nieformalnej, dotyczącej przepływów czynników wytwórczych. Postawiono hipotezę, iż gospodarstwa indywidualne z obszarów intensywnego rolnictwa obok transakcji formalnych w równie wysokim stopniu uczestniczą w nieformalnych przepływach czynników wytwórczych.

2. METODOLOGIA

Badania przeprowadzono na obszarze intensywnego rolnictwa w Wielkopolsce (powiat gostyński). Na tle pozostałych wyróżnia się on najwyższą obsadą bydła oraz trzody w przeliczeniu na ha UR, co świadczy o wysokiej intensywności produkcji zwierzęcej⁷. Na obszarze tym występują najlepsze uwarunkowania do produkcji rolnej w skali Wielkopolski, o czym świadczy najwyższy wskaźnik waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej spośród wszystkich powiatów, kształtujący się na poziomie 76,2–95,1⁸. Występuje tu również największa liczba grup producentów rolnych, co może świadczyć o wyższej skłonności do współpracy pomiędzy producentami rolnymi z tego obszaru niżeli w pozostałych powiatach Wielkopolski. Na 38 grup zarejestrowanych w Wielkopolsce w 2011 r. aż 10 znajdowało się w powiecie gostyńskim⁹. W celu określenia udziału gospodarstw poszczególnych klas wielkości w przepływach czynników produkcji z właścicielami wybranych gospodarstw indywidualnych z powiatu gostyńskiego przeprowadzono wywiady bezpośrednie. Zakres czasowy analiz objął lata 2004–2011. Podczas wywiadów pytano czy po integracji Polski z UE w gospodarstwie wystąpiły zdarzenia związane z przepływami czynników wytwórczych w ramach transakcji formalnych i nieformalnych z innymi gospodarstwami indywidualnymi. Pytania te wyszczególniono w tabeli 1. Do badań typowano co trzecie gospodarstwo indywidualne z wybranych wsi. Próba badawcza objęła 57 gospodarstw indywidualnych. Dominowały w niej jednostki o obszarze 10–29,99 ha (66%), a następnie o wielkości 1–9,99 ha (13,8%). Zdecydowanie najmniej było gospodarstw powyżej 50 ha (8,6%) oraz 30–50 ha (10,3%). Przepływy czynników wytwórczych w ankietowanych gospodarstwach podzielono na wynikające ze

⁷ *Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarstwach w 2002 roku – województwo wielkopolskie*, GUS, Poznań 2003, s. 122, 124.

⁸ Z. Szalczyk, *Zróżnicowanie warunków produkcji i zasobów rolnictwa w Wielkopolsce*, [w:] A. Czyżewski (red.), *Współczesne problemy agrobiznesu w Polsce*, AE w Poznaniu, Poznań 2001, s. 25; [za:] T. Witek (red.), *Waloryzacja rolniczej przestrzeni produkcyjnej Polski*, IUNG, Puławy 1993.

⁹ *Rejestr grup producentów rolnych zarejestrowanych w województwie wielkopolskim na podstawie ustawy z dnia 15 września 2000 r. o grupach producentów rolnych i ich związkach oraz o zmianie innych ustaw* (Dz. U. Nr 88, poz. 983 ze zm.), Urząd Marszałkowski Województwa Wielkopolskiego, Departament Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

współpracy formalnej (transakcje kupna-sprzedaży ziemi, kapitału i pracy oraz dzierżawa ziemi) oraz nieformalnej (pomoc w pracach, udostępnianie własnych środków trwałych).

3. PRZEPIĘWY CZYNNIKÓW WYTWÓRCZYCH W GOSPODARSTWACH INDYWIDUALNYCH Z POWIATU GOSTYŃSKIEGO WEDŁUG KLAS WIELKOŚCI OBSZAROWYCH W HA

Żadne z badanych gospodarstw najmniejszych nie sprzedało maszyn i urządzeń rolniczych po 2004 r. i tylko cztery z ośmiu dokonało ich zakupu w latach 2004–2011. W pozostałych klasach wielkości transakcje ich kupna-sprzedaży występowały zdecydowanie częściej (por. tabelę 1). Aż 88% właścicieli gospodarstw najmniejszych stwierdziło, że pożyczają bezpłatnie lub płatnie maszyny innym producentom rolnym. Podobny odsetek korzysta ze środków trwałych innych producentów. W klasie gospodarstw najmniejszych przepływy kapitału oparte o transakcje nieformalne należy ocenić jako najintensywniejsze. Odsetki gospodarstw pożyczających maszyny od innych w pozostałych klasach obszarowych były zbliżone i zdecydowanie niższe niż w gospodarstwach najmniejszych wynosząc około 40%. W miarę zwiększania się wielkości obszarowych rósł odsetek badanych producentów, którzy zakupili maszyny od innych, co dowodzi wzrostu możliwości inwestycyjnych wraz ze zwiększaniem się wielkości gospodarstwa. Najwięcej maszyn po integracji sprzedały gospodarstwa o obszarze od 20–50 ha. Ankietowane gospodarstwa największe z kolei w stosunkowo najwyższym stopniu pożyczają maszyny innym. Częstotliwość przepływów kapitału pomiędzy gospodarstwami indywidualnymi z powiatu gostyńskiego należy więc ocenić jako wysoką. Ogólnie aż 72% wszystkich przebadanych właścicieli stwierdziło, że po integracji zakupiło maszyny a blisko 45%, że pożyczają je od innych gospodarstw indywidualnych. 32% analizowanych producentów sprzedało a 54% pożyczają własne maszyny i urządzenia rolnicze innym gospodarstwom. Zarówno współpraca formalna, jak i nieformalna w tym zakresie mają więc wysokie znaczenie. Jednakże można stwierdzić, że w największym stopniu przepływy kapitału w ramach współpracy nieformalnej (pożyczanie maszyn) odbywały się w gospodarstwach najmniejszych. W miarę wzrostu wielkości obszarowej rosło znaczenie współpracy formalnej (transakcje kupna-sprzedaży), co wynika prawdopodobnie z wyższych możliwości finansowych gospodarstw większych. Należy także powiedzieć, że jednostki, które pożyczają maszyny i urządzenia rolnicze w zdecydowanej większości deklarowały, że jest to świadczenie bezpłatne, funkcjonuje bowiem tzw. „samopomoc sąsiedzka”. Można ją postrzegać jako przejaw nieformalnej integracji gospodarstw indywidualnych na obszarze powiatu gostyńskiego. Istnieją przesłanki aby sądzić, że podobnie jak procesy integracji formalnej wyzwala ona wzrost efektywności ekonomicznej gospodarstw, które w niej uczestniczą gdyż prowadzi do zwiększenia wielkości osiągniętych efektów do zaangażowanych w

procesy produkcyjne nakładów. Należy również dostrzec znaczenie gospodarstw najmniejszych i największych obszarowo w występowaniu tego zjawiska w powiecie gostyńskim. W zdecydowanie najwyższym stopniu oddają one do dyspozycji innym producentom swoje maszyny i urządzenia poprzez transakcje nieformalne. Umożliwiają tym samym wzrost efektywności ekonomicznej gospodarstwom, które korzystają nieodpłatnie lub płatnie z ich zasobów kapitałowych.

Tabela 1. Przepływy czynników wytwórczych w gospodarstwach indywidualnych z powiatu gostyńskiego według klas wielkości w ha

Wyszczególnienie	1–9,99	10–19,99	20–29,99	30–50	> 50	Ogółem
Zakup maszyn rolniczych od innych gospodarstw	50,0	78,3	73,3	83,3	60,0	71,9
Pożyczanie bezpłatne lub płatnie maszyn od innych gospodarstw	85,7	39,1	40,0	33,3	40,0	44,6
Sprzedaż maszyn rolniczych innym gospodarstwom	0	17,4	66,7	50,0	20,0	31,6
Pożyczanie bezpłatnie lub płatnie maszyn innym gospodarstwom	87,5	43,5	46,7	33,3	60,0	54,4
Korzystanie z pomocy osób z innych gospodarstw w pracach związanych z prowadzeniem gospodarstwa	28,6	69,6	53,3	33,3	60,0	55,4
Pomaganie osób z gospodarstwa innym producentom w działalności rolniczej	50,0	52,2	53,3	33,3	20,0	47,4
Zakup lub dzierżawa ziemi od innych gospodarstw	12,5	30,4	80,0	83,3	80,0	49,1
Sprzedaż lub wydzierżawienie ziemi innym gospodarstwom	12,5	4,3	6,7	0	0	5,3

Źródło: obliczenia własne na podstawie przeprowadzonych badań ankietowych.

Ankietowane gospodarstwa z powiatu gostyńskiego o wielkości od 1–9,99 ha w mniejszym stopniu, w prowadzeniu działalności rolniczej korzystały z zasobów pracy niż kapitału innych producentów rolnych. W największym stopniu przepływy pracy z innych gospodarstw towarzyszyły działalności rolniczej jednostek o wielkości 10–20 ha i powyżej 50 ha. Ogólnie jednak aż 55% właścicieli zadeklarowało, że korzysta z pomocy osób z innych gospodarstw w działalności rolniczej, a 47% że osoby z ich gospodarstwa świadczą taką pomoc. W trzech wyszczególnionych klasach wielkości od 1–29,99 ha odsetki właścicieli którzy deklarowali, że osoby z ich gospodarstwa świadczą pomoc innym w prowadzeniu działalności rolniczej utrzymywały się na zbliżonym poziomie, wynosząc od 50–53%. Zdecydowanie mniej takich odpowiedzi odnotowano w dwóch największych klasach obszarowych. Najwyższy stopień samowystarczalności w zakresie

zasobów pracy wykazywały gospodarstwa najmniejsze. Zdecydowanie najniższy zaś największe, które w 60% korzystały z pomocy osób z innych gospodarstw w pracach rolniczych. Zaskakujący był również odsetek odpowiedzi twierdzących, dotyczących tego pytania w gospodarstwach od 10–30 ha (średnio około 61%). Spodziewano się, że ze względu na relatywnie niewysokie ich wyposażenie w zasoby ziemi ich stopień samodzielności w zakresie wykorzystania zasobów pracy będzie zdecydowanie wyższy niż w gospodarstwach większych, co jednak nie znalazło potwierdzenia w przeprowadzonych badaniach, w szczególności w odniesieniu do klasy wielkości gospodarstw od 10–20 ha. Wy tłumaczeniem tego jest stwierdzenie podczas wywiadów fakt, iż w gospodarstwach o wielkości 1–50 ha z powiatu gostyńskiego obserwuje się funkcjonowanie tzw. „pomocy wzajemnej”, która polega na naprzemiennych nieodpłatnych świadczeniach pracy pomiędzy gospodarstwami. Znalazło to odzwierciedlenie w niemalże tożsamy odsetkach odpowiedzi twierdzących na pytania dotyczące zarówno świadczenia jak i korzystania z pomocy osób z innych gospodarstw w działalności rolniczej. Brak takiej zależności odnotowano dopiero w gospodarstwach największych, które znacznie częściej korzystały ze świadczenia pracy, zdecydowanie rzadziej zaś same ją wykonywały na rzecz innych producentów.

W ankietowanych gospodarstwach najmniejszych tylko jedno po integracji dokonało zakupu ziemi. W miarę przechodzenia do grup o większym obszarze odsetki producentów, w których wystąpiły przepływy ziemi poprzez jej zakup lub dzierżawę wzrastały. Zdecydowanie najwyższe i porównywalne były w gospodarstwach należących do trzech największych grup obszarowych. W każdej z nich około 80% ankietowanych właścicieli deklarowało, że po integracji zakupiło lub wydzierżawiło ziemię od innych gospodarstw, przy czym bardziej znaczącym instrumentem była dzierżawa. Z całej próby blisko 39% producentów dokonało dzierżawy ziemi od innych właścicieli, zaś 28% zakupu. Tylko trzy gospodarstwa z całej próby (co stanowi 5,3% ogółu) sprzedały lub wydzierżawiły ziemię (por. tabelę 1). Byli to producenci należący do trzech najmniejszych grup obszarowych. W przypadku gospodarstwa o wielkości 1–9,99 ha przepływ ten miał miejsce na podstawie transakcji sprzedaży zaś w pozostałych dwóch przypadkach była to dzierżawa.

4. PODSUMOWANIE

Przechodząc do konkluzji należy stwierdzić, że analizowane gospodarstwa indywidualne z powiatu gostyńskiego obok transakcji formalnych w równie wysokim stopniu uczestniczyły w nieformalnych przepływach czynników wytwórczych. Szczególnie znaczenie w tym zakresie miały nieformalne przepływy kapitału i pracy, które odbywały się na zasadach „współpracy wzajemnej”. Przepływy czynników wytwórczych w ramach transakcji nieformalnych występowały częściej w gospodarstwach mniejszych (do 30 ha) niż większych (powyżej 30 ha). Można przypuszczać, że były one wyzwalane brakiem środków finansowych na zakup

kapitału i zatrudnienie pracy najemnej, co potęgowało jednocześnie współpracę nieformalną w zakresie przepływów kapitału oraz pracy, czego dowodzą przeprowadzone badania ankietowe. Prawdopodobnie umożliwiła im ona ograniczenie ponoszonych kosztów działalności rolniczej poprzez eliminację opłat, wynikających z ciągłego utrzymywania maszyn i urządzeń, a ponoszenie jedynie płatności za ich wypożyczanie od innych gospodarstw. To samo dotyczy przepływów pracy odbywających się na zasadach wzajemności. Prowadziły one z całą pewnością do wzrostu efektywności ekonomicznej obu stron wchodzących w interakcję, gdyż eliminowały koniczność ponoszenia kosztów związanych z zatrudnianiem dodatkowej siły roboczej w okresach natężenia prac. Porównanie odpowiedzi dotyczących przepływów kapitału i pracy w ankietowanych gospodarstwach pozwala również powiedzieć, że nieznacznie częściej pomiędzy gospodarstwami indywidualnymi z powiatu gostyńskiego występowały przepływy kapitału, niż pracy. W zdecydowanie najmniejszym stopniu w analizowanych gospodarstwach występowały przepływy ziemi. W szczególności dotyczyło to przepływu wyzwalanego przez sprzedaż ziemi lub jej oddanie w dzierżawę. Widoczne są natomiast tendencje do zwiększania areалу ziemi, głównie poprzez dzierżawę. W szczególności dotyczyło to gospodarstw większych obszarowo, co prowadziło w nich do koncentracji ziemi, umożliwiając im osiągnięcie korzystnych efektów skali.

Przeprowadzone badania dowodzą, że integracja pomiędzy gospodarstwami indywidualnymi może odbywać się na zasadzie transakcji nieformalnych, które mogą stanowić mechanizm substytucyjny względem formalnych procesów integracji poziomej, w szczególności w gospodarstwach mniejszych obszarowo. Obie z tych form współpracy wywołują wzrost efektywności ekonomicznej gospodarstw, biorących udział w przepływach, a zatem procesy te powinny być badane równolegle. Może się bowiem okazać, że pomimo niechęci producentów rolnych do procesów integracji poziomej, jest ona subsydiowana przez ich uczestnictwo w nieformalnych przepływach czynników wytwórczych.

BIBLIOGRAFIA

- Czyżewski B., *Instytucje w tworzeniu struktur agrobiznesu*, [w:] Czyżewski A. (red.), Uniwersalia polityki rolnej w gospodarce rynkowej ujęcie makro i mikroekonomiczne, AE w Poznaniu, Poznań 2007.
- Halicka E., Rejman K., *Przedsiębiorczość rolników wobec integracji z Unią Europejską-tworzenie grup producentów rolnych*, [w:] Gutkowska K. (red.), Ozimek I. (red.), Rozwój przedsiębiorczości wiejskiej w perspektywie integracji z Unią Europejską, SGGW, Warszawa 2001.
- Halicka E., Rejman K., *Powiązania poziome jako narzędzie umacniania pozycji rynkowej producentów rolnych*, „Wieś i Rolnictwo” 2006, nr 3 (132).
- Henisz-Matuszczak A., *Dualny rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich*, [w:] Czyżewski A. (red.), Uniwersalia polityki rolnej w gospodarce rynkowej ujęcie makro i mikroekonomiczne, AE w Poznaniu, Poznań 2007.
- Ratajczak M., *Współczesne teorie ekonomiczne*, UE w Poznaniu, Poznań 2012.

- *Rejestr grup producentów rolnych zarejestrowanych w województwie wielkopolskim na podstawie ustawy z dnia 15 września 2000 r. o grupach producentów rolnych i ich związkach oraz o zmianie innych ustaw* (Dz. U. Nr 88, poz. 983 ze zm.), Urząd Marszałkowski Województwa Wielkopolskiego, Departament Rolnictwa i Rozwoju Wsi.
- *Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarstwach w 2002 roku -województwo wielkopolskie*, GUS, Poznań 2003.
- Szalczyk Z., *Zróżnicowanie warunków produkcji i zasobów rolnictwa w Wielkopolsce*, [w:] Czyżewski A. (red.), *Współczesne problemy agrobiznesu w Polsce*, AE w Poznaniu, Poznań 2001; [za:] Witek T. (red.), *Waloryzacja rolniczej przestrzeni produkcyjnej Polski*, IUNG, Puławy 1993.

FLOWS OF FACTORS OF PRODUCTION BETWEEN INDIVIDUAL FARMS IN WIELKOPOLSKA REGION (ON THE BASIS OF FARMS FROM THE COUNTY GOSTYŃ)

Summary: This study attempts to assess the direction and intensity of flow of factors of production (land, capital and labor) between farms in the area of intensive agriculture in Wielkopolska (District gostyński) according to their size class, expressed in hectares of agricultural land in the transaction of formal and informal. The analyzes showed that the flows of capital and labor in most is accompanied by a smaller farms. The flows of land in most is accompanied by largest farms.

Key words: individual farms, factors of production, flows of land, capital, labor, integration in the agricultural sector.

*Mgr Katarzyna Smędzik
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
Al. Niepodległości 10, 61-875 Poznań
e-mail:katarzyna.smedzik@ue.poznan.pl*